

Розвиток літературних компетенцій п'ятикласників у процесі вивчення фольклорної казки

С.П. Паламар,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України,

Київ

У статті розглянуто проблему розвитку літературних компетенцій учнів 5 класів під час вивчення фольклорної казки.

Ключові слова: літературна компетентність, літературні компетенції, текст, культура, діалог, знання і вміння, діяльність, метод проектів, рефлексія.

У сучасному швидкоплинному світі людина змушена навчатися протягом усього життя. Однією з умов успішної самоосвіти є сформованість ключових компетентностей, про що сказано в Державному стандарті повної загальної середньої освіти [1], який ґрунтується на засадах компетентнісного підходу. Центральне місце в переліку компетентностей школяра займає літературна компетентність [1, 14].

Відомо, що ставлення людини до книги — активне або пасивне — формується в молодшому шкільному віці. Варто відзначити і те, що в наші дні, коли школа переорієнтовується з розвитку пам'яті дитини на розвиток її мислення, роль книги незмірно зростає. З огляду на це, формування і розвиток читацької і літературної компетентностей учнів у процесі читання та аналізу художніх творів є важливою педагогічною проблемою сучасної літературної освіти.

Постановка проблеми: метою пропонованої статті є спроба визначення понять "літературна компетентність" і "літературна компетенція", методичного осмислення та оперування ними під час читання й аналізу фольклорних казок на уроках української літератури в 5 класі.

Аналіз останніх досліджень. Поняття ключових (базових, надпредметних, універсальних) компетентностей, які стосуються не окремих предметів, а враховують зв'язки між ними, розроблено вітчизняними і зарубіжними вченими (Н. Бібік, В. Болотов, Д. Даниел, І. Єрмаков, І. Зимня, В. Кальней, В. Краєвський, О. Овчарук, Д. Равен, М. Стобарт, А. Хуторської, І.Фрумін, С.Шишов та ін.). Поняття предметної компетентності як набутого учнями у процесі навчання досвіду специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань, подано у Державному стандарті повної загальної середньої освіти [1, 4]. Предметна компетенція розглядається як "сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій" [1, 4]. Користуючись наведеними визначеннями, розмежовуємо поняття "компетентності" і "компетенції" як загальне і часткове: компетентність — це *досвід певної діяльності*, а компетенція — лише *сукупність знань і вмінь* у межах певного предмета.

Серед характеристик сучасної людини, здатної вирішувати життєві проблеми, називають уміння зрозуміти, витлумачити, критично оцінити прочитаний або

прослуханий текст (художній, науково-популярний, діловий, публіцистичний), висловити власну думку про нього. Ці уміння людина розвиває впродовж усього життя, але основи їх закладаються і формуються в школі, зокрема на уроках літератури. Згідно з останніми дослідженнями, основи літературної компетентності складають:

— здатність до повноцінного сприйняття літературних творів у контексті духовних цінностей національної і світової художньої культури;

— готовність до самостійного спілкування з твором мистецтва, до діалогу з автором через текст;

— предметні літературні компетенції (читання, аналіз, коментар, відтворення елементів тексту, створення власних висловлювань), мовленнєві, інтелектуальні і творчі здібності;

— здатність засвоєння через предмет літератури уявлень про світ, які сприяють успішній соціокультурній адаптації учня [4, 390].

Основна частина. Курс української літератури потребує переосмислення на основі нової, компетентнісної, освітньої парадигми, перегляду цілей шкільного вивчення літератури, нових підходів до оцінювання його результатів. Основні компетентності в літературній сфері, необхідні школяру:

— загальнокультурна літературна компетентність — сприйняття літератури як невід'ємної частини національної культури, розуміння приналежності літератури до сфери художньої культури (мистецтва), усвідомлення її специфіки як мистецтва слова; знання і розуміння змісту та проблематики вітчизняних та зарубіжних художніх творів, обов'язкових для вивчення; уявлення про найважливіші етапи розвитку літературного процесу, про основні факти життя і творчості видатних письменників;

— ціннісно-світоглядна компетентність — розуміння моральних цінностей і світоглядних категорій, відображених у літературі, вміння визначати та обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати гуманістичні моральні позиції;

— читацька компетентність — здатність до творчого читання, освоєння літературного твору на особистісному рівні; вміння вступати в діалог "автор — читач", занурюватися в переживання героїв; розуміння специфіки мови художнього твору;

— мовленнєва компетентність — знання норм літера-

турної мови; володіння основними видами мовленнєвої діяльності; здатність до написання творів різних типів і літературних творчих робіт різних жанрів [3, 26 — 27].

Досвід п'ятикласників у вивченні літератури ще досить незначний, тому говорити про розвиток їхньої літературної компетентності рано. Проте учні цього віку повинні мати зачатки читацької компетентності — необхідні знання, вміння та навички, що дозволяють дитині вільно орієнтуватися у розмаїтті книг, бібліографічну грамотність, позитивне ставлення до читання. Складові літературної компетентності — літературні компетенції — вчитель має визначити самостійно, виходячи зі змісту нової програми, спираючись на сукупність необхідних знань і вмінь учня.

Коло основних літературознавчих понять, якими повинен володіти п'ятикласник:

- "фольклор" і "література";
- "міф" і "легенда";
- "казка народна" і "казка літературна";
- "автор", "тема", "герой художнього твору";
- "загадка", "прислів'я", "приказка";
- "епітет", "метафора", "порівняння";
- "вірш", "оповідання".

Формулювання змісту літературних компетенцій учнів 5 класу базується на вимогах до їхніх елементарних знань і вмінь. Так, учень повинен відрізнити літературний твір від фольклорного, знати особливості сюжету і композиції народної казки, роль фантастичних елементів у ній, характерні особливості казкових героїв, мови казок. Аналізуючи казку, п'ятикласник має продемонструвати розуміння причинно-наслідкових зв'язків у ній, охарактеризувати героїв, показати власне ставлення до прочитаного. Сукупність цих знань і вмінь складає літературні компетенції школяра. Їх формування потребує методів, безпосередньо пов'язаних з практичною діяльністю.

Провідне місце серед таких методів належить методу проектів, що набуває все більшої популярності за рахунок раціонального поєднання теоретичних знань і їх практичного застосування для вирішення конкретних проблем. Організація проектно-дослідницької діяльності має таку структуру: мотив — проблема — мета — завдання — методи і способи — план — дії — результати — рефлексія. Так, мотивом для роботи над проектом "Добро і зло в українських народних казках" для п'ятикласників послужило запитання на одному з уроків: "Чому добро у казках завжди перемагає?" Вирішено було це з'ясувати. За бажанням учасників проекту були сформовані групи, кожна з яких отримала завдання: проаналізувати одну із запропонованих програмою фольклорних казок ("Про правду і кривду" і "Мудра дівчина") і дати відповідь на поставлене запитання. Для успішної реалізації завдання вирішено було використовувати найрізноманітніші методи: словесні, наочні, практичні. Потім під керівництвом вчителя для кожної групи було складено такий план дій:

1. Представити в малюнках позитивних і негативних героїв досліджуваної казки.
2. Прокоментувати найголовніші (ключові) епізоди.
3. Інсценувати найбільш цікаві уривки (поставити сцени, підготувати костюми і декорації).

Результатом (продуктом) проектно-дослідницької діяльності стали комп'ютерна демонстрація малюнків у технології слайд-шоу, переказ ключових епізодів (із включенням власного коментаря і оцінки), міні-вистави за змістом казок.

Перевага методу проекту в порівнянні з іншими очевидна: кожен учень залучений в активний творчий процес засвоєння нових знань, самостійно виконує той вид роботи, який обраний ним самим, бере участь у спільній праці, в процесі спілкування, комунікації; підвищує мотивацію до вивчення предмета, набуває досвіду дослідницької роботи. У проектантів формуються предметні і надпредметні компетенції — комплексні властивості особистості, що охоплюють взаємопов'язані знання, вміння, цінності, а також готовність мобілізувати їх у необхідній ситуації.

У процесі проектно-дослідницької діяльності формуються різні загальнонавчальні вміння та навички — рефлексивні, пошукові, оціночні, вміння і навички співпраці, комунікативні, презентаційні.

Детальніше зупинимося на комунікативних компетенціях, задіяних у процесі проектно-дослідницької діяльності:

- спілкуванні (вступати в діалог, ставити запитання і відповідати на них);
- участі в дискусії;
- відстоюванні власної точки зору;
- навичках монологічного мовлення.

Звичайно, що метод проектів є альтернативою класно-урочній формі навчання. Він потребує часових затрат, самостійної роботи учнів, додаткових консультацій педагога. Традиційний аналіз художнього тексту за завданнями і запитаннями, з характеристикою образів-персонажів, сюжетно-композиційних елементів, зображувально-виражальних засобів відходить на другий план. Він відбувається в дещо інших, незвичних, оригінальних формах — захисті (коментуванні) власних ілюстрацій учнів, поясненні класу амплуа героїв інсценуваних уривків, презентації їхніх костюмів, коментуванні ключових епізодів, мови персонажів тощо. Проте, як показує практика, усі ці зусилля виправдані, оскільки учні, навіть ті, що зазвичай слухають твори лише на уроках літератури (та й то в кращому випадку!), звертаються до читання художнього твору, щоб вибрати уривок, намалювати героїв, дібрати цікаву сцену. Навіть найлінійніших з них заохочує колектив, спільність мети.

Презентація проекту "Добро і зло в українських народних казках" показала, що формування комунікативної компетенції ефективно здійснюється в процесі підготовки практичної діяльності та її реалізації. Учні виступали з переказами і коментарями (зразки монологічного мовлення), представляли усний захист малюнків, відповідали на проблемні запитання вчителя, на запитання однокласників (одна група ставить запитання іншій), брали участь у дискусії, створювали власні висловлювання (усні та письмові), вчилися відстоювати свою точку зору. Вчитель оцінив творчість учнів.

Рефлексія. Проблема, що виникає під час уведення елементів рефлексії в традиційний навчальний процес, полягає в тому, що учні зазвичай не виявляють причин своїх результатів або невдач, їм важко проаналізувати, що саме відбувається в ході їх діяльності. Опорою для рефлексивної діяльності учнів можуть стати запитання для самоаналізу:

- Які ваші головні результати, що ви зрозуміли, чому навчилися?
- Які завдання викликали найбільший інтерес і чому?
- Як ви виконували завдання? Що ви відчували при цьому?

— З якими труднощами ви зіткнулися і як ви їх долали?
— Чий проект, на вашу думку, виявився більш успішним? Чому?

— Які пропозиції ви можете висловити на майбутнє (собі, товаришам, учителям)?

Важливий психологічний підхід до організації рефлексії учнів. Завдання вчителя — створити такі умови, щоб учні охоче обговорювали навчальні завдання і свою діяльність, спрямовану на їх виконання. Ефективно виявляється рефлексія почуттів, тобто вербальний опис почуттів і вражень, що виникають у тій чи іншій навчальній ситуації ("найбільше мені сподобалася роль пана...", "а я б зіграв Вовка...").

Рефлексія пов'язана з іншою важливою дією — цілепокладанням. Постановка учнями цілей своєї навчальної діяльності передбачає їх виконання та подальшу рефлексію — усвідомлення способів досягнення поставлених цілей. Рефлексія в цьому випадку — не лише підсумок, а й старт для нової навчальної діяльності та постановки нових цілей. Поєднання цілепокладання та рефлексії в навчанні має повторюватися систематично. У результаті такої роботи учні починають самостійно формулювати свої цілі й аналізувати їх виконання.

В статье рассмотрена проблема развития литературных компетенций учащихся 5 классов при изучении фольклорной сказки.

Ключевые слова: *литературная компетентность, литературные компетенции, текст, культура, диалог, знания и умения, деятельность, метод проектов, рефлексия.*

The article deals with the problem of development of literary skills of students in the study of 5 classes of folk tales.

Keywords: *literary competence, text, culture, dialogue, knowledge and skills, activities, project method, reflection.*

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс] — Режим доступу до документа — <http://www.mon.gov.ua/ua//often-requested/state-standards/>
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: "К.І.С.", 2004. — 112 с.
3. Образовательный стандарт среднего (полного) общего образования по литературе [Електронний ресурс] — Режим доступу до документа — <http://www.ug.ru/old/02.36/t19.htm>
4. Снегірьова В.В. Компетентнісний підхід до конструювання навчальних текстів підручників з літератури для 5—6 класів / В. В. Снегірьова // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. — Київ, 2011. — Вип. 11. — 800 с. — С. 389—395.
5. Українська література для 5—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою та мовами навчання національних меншин / http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088/
6. Хуторской А. В. Современная дидактика. Учебное пособие. 2-е издание, переработанное / А. В. Хуторской. — М.: Высшая школа, 2007. — 639 с.

Про перші Волошинські читання "Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми"

Початок квітня цього року не балував нас теплою погодою, але попри всі примхи природи 3 та 4 квітня нам посміхнулося сонечко. Саме в ці дні лабораторія літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України організувала Перші Волошинські читання "Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми", приурочені світлій пам'яті талановитого вченого, вчителя від Бога і просто чудової людини — Ніли Йосипівни Волошиної. Немає жодного фахівця-філолога, який би не знав її наукові праці. Учителі української літератури у шкільній практиці користуються підручниками за її редакцією, чи не всі словесники черпають корисні методичні поради з Всеукраїнського часопису "Українська література в загальноосвітній школі" — дітища Ніли Йосипівни, посібник "Наукові основи методики літератури" є незамінним для фахівців, які викладають курс методики української літератури. Наукові статті Н.Й. Волошиної відомі як ученим, так і вчителям, викладачам та студентам. Під керівництвом Ніли Йосипівни захистили докторські дисертації відомі сьогодні вчені — Світлана Жила, Анатолій Градовський, Анатолій Ситченко, Володимир Гладішев, а також понад 30 кандидатських дисертацій. Внесок у науку цієї талановитої жінки є надзвичайно вагомим, адже її творчої енергії і наснаги вистачало для всіх. Перші Волошинські читання стали прекрасним приводом згадати про Нілу Йосипівну не тільки як про вченого, а й дружину, матір, бабусю, друга, наставника, яка все своє життя присвятила тому, щоб навчати і виховувати школярів і фахівців.

Науковий колектив Інституту педагогіки НАПН України дуже тепло прийняв нас. Ми відчули, що всі

співробітники лабораторії — це частина великої наукової родини, де панує взаємоповага і тісна співпраця.

Бути присутніми на науковому зібранні такого високого рівня — велика честь, адже тут зібралися відомі вчені-методисти, колишні вихованці Ніли Йосипівни, які сьогодні продовжують її справу. Заслухані доповіді дійсно актуальні для науки і надзвичайно цікаві. Це була не лише Всеукраїнська конференція, а й унікальний День Пам'яті, оскільки навіть ті, хто особисто не був знайомий з Нілою Волошиною, будучи присутніми у залі, отримали емоційний заряд і дізналися про неї стільки, про що ніяка книга не розкаже. Особисто ми набули досвіду наукового спілкування, дізналися багато нового та цікавого.

Велике Спасибі визначному Вченому-методистові, доктору педагогічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України і просто Прекрасній Людині із великим серцем Нілі Йосипівни Волошиній. Ми сподіваємося, що Волошинські читання стануть традиційними для вчених-методистів усієї України. Щиро дякуємо організаторам — лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, особисто Світлані Павлівні Паламар, Наталії Михайлівні Логвіненко та іншим організаторам за унікальну доброзичливу атмосферу і зичимо натхнення і нових наукових звершень.

Ольга Лук'яненко, Маргарита Кудрявська,
*магістранти Науково-навчального інституту
гуманітарної освіти Глухівського національного
педагогічного університету ім. Олександра Довженка*